

«ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ» (1946) ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА – ПРО РІЗНИЦЮ МІЖ УКРАЇНЦЯМИ ТА РОСІЯНАМИ: НЕВТРАЧЕНА АКТУАЛЬНІСТЬ

Сеньовська Надія Леонідівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

e-mail: ipp56@tnpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2220-1498>

Нестайко Ірина Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

e-mail: nestajko_irena@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7022-0573>

Після 24 лютого, коли росія розв'язала проти України відкриту війну, світова спільнота почала звертати більше уваги на питання принципової різниці між росіянами та українцями. Насправді відмінності можна виявити у різних аспектах життя та культури цих двох народів. Не є винятком і педагогіка (як теорія, так історичний розвиток наукових поглядів). Радянські (а пізніше російські) вчені акцентували увагу на тому, що зі створенням СРСР українська педагогіка була невіддільна від російської. Однак, вони не підкреслювали вимушеності такого статусу. А також не враховували наукової роботи українців в діаспорі. Сьогодні історики в Україні, включаючи істориків педагогіки, наголошують на тому, що УНР (Українська Народна Республіка – незалежна українська держава зі столицею в Києві, яка в 1917–1921 роках контролювала території центральної, східної та південної України) була завойована більшовицькою росією. Частина громадян змушена була емігрувати (втекти), рятуючи своє життя та ідентичність. Після того, як світ дізнався про події в Бучі (#BuchaMassacre) – про катування росіянами українців виключно через національну приналежність – українські історики активно

наголошують на разючій схожості між злочинами путінської й більшовицької росії. Той самий геноцид нашого народу.

Саме тому **метою роботи** є аналіз праці «Виховний ідеал» Григорія Ващенко, а також його життя та діяльності загалом у контексті відмінностей між українцями-націоналістами та рашистами (росіянами).

Різниця між росіянами та українцями у сфері педагогіки починається від трактування ключових категорій цієї науки, зокрема, мети та ідеалу виховання. Визнаним авторитетом у цій проблематиці по праву вважається професор Григорій Ващенко. Можна стверджувати, що весь життєвий досвід ученого підготував його до написання роботи «Виховний ідеал». «Основним орієнтиром у системі виховання будь-якого народу є вироблений ним виховний ідеал – особливе уявлення про те, якою повинна бути людина» [4, с. 275]. І вже у цьому контексті сам Г. Ващенко та педагоги сучасної України чітко бачать відмінність між нашим і російським народом. У нашій країні широко відомий вислів, який приписують політику й письменнику УНР Володимирі Винниченку: «Російський демократ закінчується там, де починається українське питання». У працях О. Вишневського ця різниця описана кількома тезами: «Сучасний український націоналізм, залишаючись головною ідеєю незалежності української нації, водночас відстоює засади міжетнічної злагоди в Україні, орієнтацію на цінності демократії, утвердження української держави в контексті міжнародного життя тощо» [4, с. 267]; водночас «руйнуючи все національне чужих підневільних народів, російські комуністи на його місці утверджували цінності «великоруські» – російську мову, культуру, мистецтво тощо» [4, с. 268].

Різні аспекти створення Григорієм Ващенко української національної системи освіти й виховання розглядалися такими вченими: А. Бойко, М. Галів, А. Хоменко, Н. Шиян, Г. Бугайцева, О. Гук, С. Головчук, О. Гауряк, Л. Петренко, О. Вишневський та інші.

Григорій Григорович Ващенко (1878–1967) починав свою діяльність ще за часів російської імперії. Вчений мав можливість спостерігати на власному досвіді появу більшовицької освітньої (та світоглядної) доктрини і її ворожість до всього українського. Щоправда,

він не застав уже ні розпаду Союзу, ні появи нової, рашиської доктрини, котра успадкувала всі переконання попередників стосовно «українського питання».

Народився майбутній педагог і професор в селі Богданівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині це Прилуцький район Чернігівської області в Україні) в козацько-дворянській родині. Отримав духовну освіту: духовна школа в Ромнах, Полтавська духовна семінарія, Московська богословська академія. Але стати священником відмовився, присвятив своє життя педагогічній діяльності. З 1903 р. Г. Ващенко вчителював у різних середніх навчальних закладах України і росії, більшою мірою – на Полтавщині.

Револуція в російській імперії та створення Центральної Ради (парламент Української Народної Республіки) в Україні надихнули педагога-патріота на активну роботу з підготовки педагогічних кадрів для українського шкільництва. Він читав лекції на спеціальних педагогічних курсах підготовки вчителів у Прилуках, Ромнах, Хоролі. У вересні 1917 року Григорій Ващенко був призначений викладачем (з 1918 року – доцентом) у Полтавському вчительському інституті.

То був складний період. Полтавщина спершу увійшла до складу УНР. У січні 1918 року місто Полтаву захопили війська РСФСР (тогочасної росії). Почався терор. Але в березні – на початку квітня 1918 року сили Української Народної Республіки звільнили Полтавщину від російсько-більшовицької влади. У січні 1919 року ті вдруге захопили цю територію. У липні-серпні 1919 року «білі росіяни» Денікіна (прихильники «старого режиму», вороги і більшовиків, і УНР) витіснили радянські війська. Саме тоді Григорій Ващенко мало не загинув, адже в серпні денікінці заарештували його як «українського націоналіста» (так почали називати свідомих громадян, патріотів, прихильників незалежної України). Від розстрілу був порятований завдяки заступництву одного з впливових освітянських керівників та взятий «на поруки».

У грудні 1919 року Полтаву знову захопили більшовики-росіяни. Місто стало центром губернії УСРР (української соціалістичної радянської республіки; так російські більшовики назвали завойовані ними території України). УСРР, на відміну від Української Народної

Республіки, яка встановила дипломатичні відносини більш ніж з 20 країнами світу, не отримала міжнародного визнання. Адже фактично це були завойовані росіянами території. Однак, місцеві українські більшовики прагнули певної самостійності від Москви і навіть певний час її мали. Сучасна українська історіографія стверджує, що в деякі періоди свого існування УРСР (у 1937 українські території перейменували на Українську радянську соціалістичну республіку) мала певні формальні ознаки державності у структурі органів урядування [1]. Тому допускалося активне використання української мови та розвиток національної культури. Григорій Ващенко в цей час почав редагувати журнал «Українська культура» (1919–1920).

Наступні три роки (1921–1923) були найактивнішим періодом у житті педагога. Він керував організованим ним навчальним закладом для підготовки українських учительських кадрів – трирічними педагогічними курсами ім. Б. Грінченка в с. Біликах Кобеляцького повіту Полтавської губернії. Школу у селі було обладнано зразковими навчальними кабінетами, організовано хор і драматичний гурток, застосовувалась метода Монтесорі, проводились психологічні дослідження, високо було поставлене трудове навчання. Про визнання досягнень Г. Ващенко як керівника педагогічної школи свідчить запрошення взяти участь у конференції наукових робітників у липні 1921 року, яка проходила в м. Харкові [3; с. 31].

Попри великий успіх школи на виставці педагогічних навчальних закладів (влітку 1923 р.), Г. Ващенко став жертвою цькування з боку політичного режиму. Очевидно, тому, що готував народних учителів-патріотів, які більше дбали про національні інтереси, а не про радянську державу завойовників. Педагог зазнав судової погрози і змушений був залишити с. Білики. Фактично вже з 1922 р. він – викладач Полтавського інституту народної освіти.

Символічно, що того ж 1922 року (30 грудня) УСРР було незаконно оголошено частиною Радянського Союзу. Насправді владу більшовиків підтримувало лише близько 10 % українців, вона трималася на силі російської армії. Тому було вирішено сприяти розвитку національної за формою культури під більшовицьким контролем і впливом. У квітні 1923 XII з'їзд російської комуністичної

партії проголосив політику коренізації. У Полтаві, як і в інших містах України, захоплених росіянами-більшовиками, вона мала назву українізація. 27 липня 1923 року Раднарком УСРР (уряд радянської України) видав декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних та культурно-освітніх установ», яким визначав порядок і терміни переведення викладання на українську мову у навчальних закладах. На певний час цькування Григорія Ващенка припиняється. 1925 року комісія народного комісаріату освіти УССР присвоює йому звання професора; він стає завідувачем кафедри педагогіки (з 1928-го року – кафедри педології) Полтавського інституту народної освіти. 1928 року Григорій Ващенко написав одну з головних своїх наукових праць – підручник для студентів-педагогів «Загальні методи навчання». Ця монографія стала першим підручником з дидактики вищої педагогічної школи, написаним українською мовою. Окремий розділ педагогічного доробку Г.Г. Ващенка у ті роки становлять питання педології. У численних статтях педагог аналізує результати дослідження вікових та індивідуальних особливостей учнів і студентів, що проводились на основі використання тестів і різних методик вітчизняних і зарубіжних учених.

На початку 1930-х років Сталін і його прихильники остаточно припинили українізацію. Активні українці були репресовані більшовицьким режимом. Одночасно із організацією Голодомору 1932–1933 років провадилося нищення національної культури та інтелігенції України усіх національностей («Розстріляне відродження»). За підрахунками Григорія Костюка, майже весь професорський склад усіх українських закладів вищої освіти був заарештований і знищений [2].

Тодішній ректор Полтавського педагогічного інституту П. Койнаш, намагаючись вислужитися перед більшовицькими хазяями, зробив усе, щоб зробити свій заклад освіти не українським, а російським. Великого розголосу набула його стаття «До кінця викрити рештки націоналістичної контрабанди в педінституті». Григорію Ващенку пощастило. Його «всього лиш» 1933 року звільнили з інституту, звинуватили в «буржуазному націоналізмі» (тобто, проукраїнській позиції), а книгу «Загальні методи навчання» було вилучено

з усіх бібліотек. Більше як два з половиною роки він був безробітним – залишився майже без засобів для існування. Формально педагогу інкримінували «шкідництво у формі байдужості щодо реагування на основоположні комуністичні постанови з питань педагогіки».

Не бачачи іншої можливості, Григорій Ващенко таємно покинув Полтаву, майже два роки поневірявся, врешті опинився в Москві і там йому пощастило отримати посаду професора та керівника кафедри педагогіки при Сталінградському педагогічному інституті (з осені 1936 року), де й працював до 1940 р.

Тим часом почалася Друга світова війна. Унаслідок політичної угоди між СРСР та гітлерівською Німеччиною у вересні 1939 р. і червні-липні 1940 р. до УРСР було приєднано західноукраїнські землі, які до того перебували у складі Польщі та Румунії (Пакт Молотова – Ріббентропа від 23 серпня 1939 року). На цих територіях теж почався більшовицький терор проти свідомих українців («українських буржуазних націоналістів»). Саме в дні Григорій Ващенко домігся повернення до Полтавського педагогічного інституту на попередню посаду, а також став керівником аспірантської групи.

Педагог спокійно працював недовго. Німецько-радянська війна (1941–1945) відбувалася значною мірою на українських землях, й Україна зазнала в ній великих руйнацій і шкоди. Територію окупованої німецькими військами України було адміністративно розподілено на західну (Дистрикт Галичина у складі Генерал-губернії Польща) та східну (Райхскомісаріат Україна) – саме тут знаходилася Полтава, де проживав Григорій Ващенко з сім'єю.

У 1941–1943 рр. вчений працював редактором газети «Голос Полтавщини» (хоча своє прізвище на ній не позначав). Вона видавалася не для фашистських окупантів, а для духовно-інформаційних потреб українського народу. Представники інтелігенції, щирі патріоти, вважали, що Україна мусить, зрештою, звільнитися як від більшовизму, так і від німецького нацизму. Подібні газети видавалися й в інших українських містах.

Крім того, Григорій Ващенко працював над темами «Освіта в Україні за часів більшовизму» та «Вплив більшовизму на психіку українського народу». Окупаційна німецька влада дізналася про його

дослідження і не стала його забороняти. Втім, вчений, гостро викрикував більшовицькі настанови у галузі освіти, але не допускав вихваляння гітлерівського «орднунгу» в навчанні та вихованні.

У 1943–1944 рр. Червона армія звільнила територію УРСР від німців і почала відновлювати радянські порядки. Небезпідставно побоюючись, що цього разу його таки знищать, Григорій Ващенко разом з родиною емігрував до Німеччини у Мюнхен (американська окупаційна зона). То було непросто зробити. 1943 року вони виїхали з Полтави до Києва, потім «після великих біженських пригод» дісталися Австрії (1944), де вчений почав працювати над новим підручником з педагогіки. Нарешті, 1945 року осіли в Німеччині.

Григорій Ващенко знайшов у Мюнхені роботу – дістав посаду професора та психології філософського факультету Українського Вільного Університету (заява про це датована 4 вересня 1945 року). Згодом він став завідувачем кафедри педагогіки. 1946 вийшла друком у Мюнхені його ключова праця «Виховний ідеал».

Під кінець 1949 року вченого обрали ректором Богословсько-педагогічної академії, створеної Українською автокефальною православною церквою у Мюнхені. Квітнем 1954 р. датоване великоднє поздоровлення ректором цього закладу Г. Ващенкою ректора Українського Вільного Університету І. Мірчука. Стає він ідейним наставником української молоді, яка зростала в умовах еміграції, і найперше – СУМу – Спільки української молоді. 1952 року у Лондоні побачила світ перша частина праці «Виховання волі і характеру», що була написана у відповідь на запити сумівців. Друга частина праці вийшла 1957 року, як і брошура «Проект освіти в самостійній Україні». Остання є дуже значущою. Адже тоді, на початку 1950-х років Союз, здається, утвердився остаточно. Про яку самостійну Україну можна було говорити? Професор Ващенко був переконаний: цей монстр, цей колос – на глиняних ногах. Він конче розпадеться. І самостійна Україна неодмінно буде. Отже, їй не обійтися без власної системи освіти.

Вчений активно публікувався в емігрантській українській пресі («Авангард», «Визвольний шлях», «Український самостійник», «Шлях перемоги», «На варті» тощо). 2 травня 1967 р., на 90-му році

життя Г. Ващенко помер. 5 травня його було поховано на цвинтарі «Вальдфрідгоф» у Мюнхені.

В Україні знайомство з педагогічними працями Г.Г. Ващенко почалося лише в останнє десятиліття ХХ ст., тобто після проголошення державної незалежності. У 1995 р. було засноване Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенко, основним завданням якого стало повернення педагогічній науці спадщини діяча та її популяризація.

Найбільша заслуга Григорія Ващенко полягає у тому, що він – творець не вузько етнічної, а саме державницьки зорієнтованої української національної педагогіки. Тобто, в науковому доробку вченого розроблена педагогічна система, яка відповідає ментальності, історичній місії, потребам державного будівництва нашого народу. Цьому передувала кропітка довготривала (понад 30 років) робота з вивчення історії світових педагогічних систем, зарубіжного та вітчизняного педагогічного досвіду. Повний курс педагогіки Г. Ващенко містить підручник «Загальні методи навчання», до якого долучені дидактичні роботи («Система освіти в самостійній Україні», «Система навчання», «Організаційні форми навчання»), а також праці з проблем виховання («Виховний ідеал», «Виховна роль мистецтва», «Засади естетичного виховання», «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру»).

У праці «Виховний ідеал. Записки виховника» [5] Григорія Ващенко було проаналізовано, власне, п'ять ідеалів виховання: більшовицький, християнський, загальноєвропейський, націонал-соціалістичний (нацистський) та український. Зважаючи на тематику нашого дослідження, проаналізуємо перший та останній.

«Більшовицьке керівництво прагне до того, щоб всі освітньо-виховні установи ССРСР були абсолютно покірним знаряддям в їх руках, щоб у молоді виховувались виключно ті риси, які потрібні комуністичній партії у її боротьбі за панування над світом. Всякі ухилення з цього шляху більшовицька влада карає найжорстокішим способом, не зупиняючись перед каторгою й розстрілами підозрілих педагогів» [5, с. 12]. Зважаючи на розстріли українських учителів та вихователів росіянами на Київщині у 2022, а також спалення ними підручників з історії України на Донбасі, можемо стверджувати,

що позиція сучасної росії не відрізняється в цьому питанні від росії більшовицької. Стосовно моральної основи виховного ідеалу більшовиків, то тут все іще жорсткіше: «коли вбивство, шахрайство, підступ, доноси в конкретних випадках будуть корисні..., то їх треба оцінювати як моральні вчинки» [5, с. 16]. СБУ (Служба безпеки України) перехопила уже тисячі розмов російських окупантів з рідними. Із них дізналися про жахливі речі стосовно сучасних моральних норм цього народу: такі заняття, як грабунок, убивства, катування і зґвалтування вважаються у них гідними схвалення, адже йдеться про «чужих» – українців. І це теж повністю відповідає засадам більшовицької ідеології [6].

Професор Ващенко виділив кілька риси більшовицького виховного ідеалу, найактуальнішими з яких сьогодні (у контексті формування переконань сучасних росіян) є:

1) безумовна вірність вченню марксизму-ленінізму (сучасні росіяни замінили її на вірність постулатам російської православної церкви, «духовні особи» з якої говорять про «руській мір» і необхідність знищення українців як нації [7]);

2) непримирима ворожість до інших ідеологій та активна боротьба з ними (саме те, що сучасна росія демонструє зараз у війні з Україною).

Виховний ідеал українців теж добре прописаний у праці й у більшості позицій він актуальний досі. Глибоко вивчивши історію та педагогічний досвід нашого народу, Ващенко вибрав звідти все найкраще і створив у творі «Виховний ідеал» яскравий образ виховного ідеалу української людини. Ним «треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості й в творах кращих митців і письменників, що стали духовними проповідниками свого народу» [5, с. 104]. Цей ідеал побудований на двох головних принципах:

1) християнської моралі, котра ставить в основу виховання загальнолюдські вартості (закон творення добра і боротьби зі злом, шукання правди і побудова справедливого суспільства, що спирається на закони краси і любові);

2) української духовності, що відображає національні цінності, які виплекані упродовж віків і входять до традицій українського народу (українська гостинність, замилювання красою, мистецька творчість, схильність до музики, співу і танців, побут українців з його вірністю в коханні тощо); сучасні українці найпершою чесно-тою, притаманною для нашого народу, зараз називають волелюбність – як колись запорізькі козаки.

«У педагогічному сенсі український виховний ідеал – це людина, яка служить богові і Україні» [4; с. 276].

Таким чином, можна стверджувати, що майже 70 років тому український педагог Григорій Ващенко ціною досвіду власного життя (як в аспекті особистого, так і педагогічних досліджень) описав у праці «Виховний ідеал» ключові параметри різниці між українцями та росіянами. Він протиставив українське національне виховання російській моделі. І, безумовно, доробок вченого в такому контексті ще потребує детального вивчення істориків педагогіки.

Література:

1. Гриневич В.А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944—1945 рр.) *Український історичний журнал*. 1995. № 3. С. 35–46.
2. Kostiuk H. *Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror, 1929–39*. London, 1960. P. 142–144.
3. Петренко Л.М. Внесок Г. Ващенко в розбудову системи національної освіти й виховання. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Секція 1. Методологія та історія педагогіки*. Випуск LXXIX. Том 3. 2017. С. 29–34. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/889/793>
4. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. К. : Знання, 2008. 566 с.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.
6. Їввалтування, звірства і «денацифікація»: СБУ перехопила нові розмови рашистів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3443824-gvaltuvanna-zvirstva-i-denacifikacia-sbu-perehopila-novi-rozmovi-rasistiv.html>
7. Російський патріарх Кирило не засудив війну в Україні і підтримав версію Путіна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60633905>